

BEELDEN LANGS DE WEG: EEN REIS LANGS KUNST IN DE BILT

Wim Krommenhoek

INLEIDING

In de komende hoofdstukken wil ik de lezer kennis laten maken met beeldende kunst in de gemeente De Bilt. Het wordt geen complete opsomming van alle beelden, maar een poging de verscheidenheid aan beeldende kunst in de gemeente te laten zien. Deze beelden kunnen langs de openbare weg staan, op terreinen van instellingen, of bij scholen. Er is werk van bekende en minder bekende kunstenaars, grote en kleine objecten, in het oog springend of wat meer verborgen. We springen kriskras door de gemeente naar een verscheidenheid aan beelden in de buitenlucht. Wat binnen staat, in openbare gebouwen, het gemeentehuis, scholen of particulieren wordt op enkele uitzonderingen na niet besproken. Na Jits Bakker, die als eerste wordt besproken, komen in volgende hoofdstukken de beelden op het terrein van KNMI en RIVM aan de orde. Daarna aandacht voor plaatsgenoten, vervolgens voor beelden in de publieke ruimte of langs de weg en tenslotte aandacht voor het Biltse oorlogsmonument, het Hoogkruis en kunst op het kerkhof. Maar eerst nog een opmerking vooraf, want het beeldenbestand blijkt niet steeds hetzelfde.

Zoals met veel zaken, is ook het beeldenbestand geen constant gegeven. Er verdwijnen beelden uit het straatbeeld en er komen nieuwe bij. Een blik op de brochure 'Beelden in De Bilt', uitgegeven in 1994 door de Stichting Kunst en Cultuur, maakt duidelijk dat in de afgelopen 25 jaar om uiteenlopende redenen heel wat is verdwenen. Dit verdwijnen voltrekt zich onopvallend en wordt pas duidelijk wanneer men er aandacht aan schenkt. Om te beginnen een aantal voorbeelden van verdwenen beelden die nog niet zo lang geleden het straatbeeld verlevigden. Als eerste het beeld van de patroonheilige **St. Laurentius** van Pieter d'Hont, dat tegen de gevel van de St. Laurentiuskerk aan de Melkweg heeft gestaan. De martelaar was ten voeten uit afgebeeld met in zijn handen een rooster. Het rooster waarop in het jaar 258 de heilige de marteldood vond, vinden we terug in het gemeentewapen van de Bilt. Kerk en beeld zijn inmiddels verdwenen uit het straatbeeld. Het beeld heeft een nieuwe plaats gevonden in de St. Michaelkerk aan de Kerklaan.

De **Twee beertjes**, vervaardigd door Lucie Limpert-Nijland werd in 1969 geplaatst op de speelplaats van de Poolsterschool en is nu verdwenen, gestolen naar men zegt. **Meisje op stelten** van Jos Pirkner stond sinds 1968 in de tuin van de St. Theresiaschool aan de Gregoriuslaan. Na de nieuwbouw is het teruggeplaatst in de hal van de school. Jos Pirkner (1927) is een Oostenrijkse beeldhouwer die in 1951 werd uitgenodigd om als goud- en zilversmid te komen werken voor de Edelsmidse Brom in Utrecht. In 1978 verhuisde hij terug naar Oostenrijk. In Nederland vinden we vooral in de provincie Utrecht werk

van Pirkner. **Jongetje met bal** van de Brabantse kunstenaar Auguste Manche (1916 - 2000) stond sinds 1968 bij de Wilhelminaschool aan de Beatrixlaan. Hiervan is bekend dat het in depot ligt. Dit geldt ook voor de **Vliegende Zwaan** van Jos Oehler dat bij de muziekschool in de Kwinkelier stond. Een ander **Jongetje** stond sinds 1984 in het Van Boetzelaerpark. Het was een schepping van Maria van Everdingen ter herinnering aan haar vader die van 1905 tot 1938 directeur van het KNMI was. Maria van Everdingen volgde haar opleiding in Amsterdam en Wenen en vestigde zich in 1958 in Friesland. In Leeuwarden staat nog een exemplaar van het uit de Bilt verdwenen, waarschijnlijk gestolen, jongetje. Tenslotte **Jan Klaassen op de blokkendoos** van Henny Visch dat bij de Laurenschool aan de Melkweg heeft gestaan. Dit beeld is slachtoffer geworden van vandalisme. Van haar zullen we in hoofdstuk III nog ander werk tegenkomen.

Maar nu verder met de aanwezige beelden. Als eerste het werk van de man wiens werk het meest vertegenwoordigd is in de Bilt: Jits Bakker. Hiervoor springen we dwars door de gemeente en eindigen in het Provinciaal JitsArt Museum op Beerschoten.

I. JITS BAKKER

Willem Frederik (Jits) Bakker (1937-2014) werd in Renkum geboren. Na een moeizame jeugd waarin hij tijdens de oorlogsjaren zijn vader verloor, behaalde hij in 1959 zijn diploma aan de Grafische School te Utrecht. Vanaf 1969 vestigde hij zich met zijn atelier De Kooi in de Bilt. Ook in het Zuid Spaanse Malaga had hij een atelier. Van zijn grote oeuvre bevindt zich materiaal in particuliere collecties, maar vooral in vele musea in diverse landen. Zijn werk kenmerkt zich door een unieke eigen stijl. Zijn bronzen beelden stralen vooral uitbundigheid, dynamiek en levenslust uit, terwijl zijn stenen beelden veelmeer tederheid en warmte uitdrukken. Sinds 1999 bevindt zich op het landgoed Beerschoten het Provinciaal JitsArt Museum waarin een permanente collectie van circa 30 beelden staan opgesteld. In 2014 ontving hij postuum de Sport and Art award van het IOC als eerbetoon voor het verspreiden van de Olympische waarde en zijn betekenis voor de sport.

Als eerste het beeld **Europa en de stier** op de rotonde in de Hessenweg. Het beeld, waaruit woeste kracht spreekt, is gebaseerd op een verhaal uit de Griekse mythologie. Zeus, de Griekse oppergod, had zijn oog laten vallen op een Fenische prinses, Europa. Toen zij op een dag op het strand stond, verscheen Zeus in de gedaante van een witte stier. De stier die zich vriendelijk voordeed, wist Europa zover te krijgen dat zij op zijn rug plaats nam, waarna hij zich in zee stortte en in één stuk door naar Kreta zwom. Daar vertoonde hij zijn ware gedaante en bezwangerde haar in de schaduw van een plataan. Europa baarde drie zonen, waaronder Minos, en huwde met de koning van Kreta die haar kinderen adopteerde en opvoedde. Een kleiner beeld over hetzelfde thema van de hand van Pieter d'Hont is te vinden op het gazon van een particulier pand aan de Wagnerlaan.

Voor een tweede beeld van Jits Bakker waar woeste kracht en dynamiek uit spreekt moeten we naar de Jan Steenlaan. Hier staat op het schoolplein van Het Nieuwe Lyceum het beeld **De Krachtmeting**. Twee bisons staan op het punt elkaars krachten te meten en zo via fysiek geweld vast te stellen wie de dominantste van de twee is. Een betere plek voor dit beeld is nauwelijks denkbaar want het beeld symboliseert treffend wat pubers bezighoudt. Helaas is dit beeld verplaatst naar een meer naar achter gelegen plek. Bij het H.F. Witte Centrum treffen we **Evenwicht**, door de gemeente in 1976 aangeschaft

en aanvankelijk geplaatst aan de Martin Luther Kingweg bij het afgebrande filiaal van de Openbare Leeszaal. In dit beeld zien we naast energie de dynamiek die veel van Bakker's beelden in het beeldenpark bij Beerschoten karakteriseert. Meer daarover in de volgende paragraaf. **Fietsspel** tenslotte, een zeer dynamisch beeld van twee kinderen op de fiets dat jarenlang op het schoolplein van de inmiddels verdwenen Van Everdingenschool heeft gestaan, zullen we binnenkort bij het station weer kunnen bewonderen.

Een uitzondering op de regel dat geen binnen geplaatse beelden besproken zullen worden, maken we voor de **Schoolverlater**, een bronzen beeldje op een hoge sokkel dat we aantreffen in een tiental basisscholen van de stichting Delta (Deze stichting beheert en bestuurt tien basisscholen met christelijke signatuur in de gemeente). Het beeldje symboliseert hoe kinderen na het voltooien van de basisschool de wereld instappen, maar toch nog net even de vertrouwde schooldeur vasthouden. De samenwerking van Delta met Jits Bakker dateerde van 2010. Het aardige is dat ieder van de beeldjes net iets verschillend is van de andere. Afgebeeld is hier het exemplaar in de Rietakkerschool aan de Abt Ludolfweg. In de brandweerkazerne bevindt zich de **Dorpsomroeper**, een herinnering aan de brandmelding in vroeger tijden. Op het terras van het v.d. Valk hotel De Biltse Hoek vinden we een beeld dat grote overeenkomst vertoont met Sundancers uit het beeldenpark, met dit verschil dat het beeld glad en gestyleerd is. Direct achter de ingang van het hotel staat een beeld dat sterk doet denken aan Geborgenheid in de beeldentuin. Meer kleine beelden van Bakker zijn te vinden in het W.H. Witte Dorpscentrum (**Wervelende dans** en **De Nar**) en het gemeentehuis. Op weg naar de trouwzaal passeert men een bijna levensgroot **Liefdespaar** van deze kunstenaar. Richten we ons nu op het beeldenpark.

Met de Stichting Jits Beelden op Beerschoten ontstond in 1996 het eerste beeldenpark, toen een verzameling grote beelden van Bakker op Beerschoten permanent voor het publiek werd tentoongesteld. In 2009 schonk hij een dertigtal beelden aan de provincie Utrecht en werd de stichting omgezet in het Provinciaal JitsArt Museum. Ondertussen heeft het museum al een bewogen geschiedenis achter de rug. Zo werden er in 2002 en 2003 in totaal 16 beelden gestolen, waarvan slechts een enkele is teruggevonden. Daarnaast is het tijden onzeker geweest of het museum wel in de Bilt kon blijven, maar zo het zich laat aanzien is de kans daarop groot. Omdat het onmogelijk is alle beelden te bespreken, moeten we ons beperken tot een selectie, die niet meer pretendeert dan een indruk te geven van de gevarieerdheid van het werk van deze beeldhouwer die trouwens ook schilder was.

Na het passeren van de symbolische **Icaruspoort** betreedt men het park. Achterin, bij de brug, vindt men de **Parachutist (Remember September Arnhem '44)** dat verwijst naar de slag om Arnhem die Bakker als kleine jongen heeft meegemaakt en grote indruk achterliet. De landende militair is treffend neergezet, het beeld straalt ingetogen spanning uit. Elders in het park komt de betrokkenheid bij sport overtuigend tot uiting in de **Tourrenners** en **Sliding**. Beide beelden stralen een dynamiek uit die de kijker overrompelt. Aan de totstandkoming van het laatste heeft Johan Crujff indertijd nog meegewerkt. Het hoeft geen betoog dat velen het beeld graag geplaatst zouden zien in de Amsterdamse Arena. Tourrenners is een van de beelden die gestolen zijn geweest. Het is uiteindelijk teruggevonden in een kelderbox in Den Haag.

Trapmoedertje, Olympiadedansers, het Stiertje, de Paris-zuil en Sundancer zijn voorbeelden van de

explosieve energie die Bakker in zijn werk weet te leggen, in tegenstelling tot de **Trompetter**, de **Panfluitspeler** en de **Fluitspeler** die een ingetogen serene rust uitstralen. Meer intimiteit gaat uit van de **Stoeloudjes** en **Confrères**, de sfeer is herkenbaar en invoelbaar. Tederheid en verstildheid zijn voelbaar in **O Paradise Gardens**, **Geborgenheid**, **Knock on Heavens Door**, **Drie gratiën**, **Love sculpture torso**, **Tederheid**, **Lignimf**, **Aphrodite** en **Erotiek**.

Behalve Europa en de stier dat we op de Hessenweg tegen kwamen, en waarvan een kleine witte marmeren uitvoering in het park staat. heeft Bakker meer beelden gemaakt geïnspireerd op de Griekse mythologie. In het beeldenpark vinden we **Theseus en Ariadne** en **Adonis en Afrodite**. Theseus was de held van Athene. De koning van Athene, Aigeus, had een groot probleem, want koning Minos van Kreta dreigde met oorlog en die kon alleen voorkomen worden zolang Athene om de 9 jaar 7 jongens en 7 meisjes als voer voor de Minotaurus werden uitgekozen. De Minotaurus was een monster met de kop en de staart van een paard en het lichaam van een man, die gevoed moest worden met mensenvlees. Het monster verbleef in een special voor hem gebouwd doolhof of labyrint. Theseus was één van de uitgezochte jongens om aan de Minotaurus gevoerd te worden. Hij werd echter verliefd op Ariadne, de dochter van koning Minos, en zij besloot hem te helpen. Ze gaf hem een zwaard en een kluwen wol mee. Het lukte Theseus de Minotaurus te doden en met behulp van de 'draad van Ariadne' de uitgang van het labyrint terug te vinden.

Van geheel andere aard is het verhaal van Adonis en Afrodite. Adonis was een schone jongeling en onverschrokken jager, Afrodite zijn geliefde die bang was dat hem iets zou overkomen. En dat gebeurde ook toen hij tijdens de achtervolging van een wild zwijn door het dier werd aangevallen en gedood. Afrodite was ten einde raad en besloot naar de Olympus te gaan, de berg waar de goden woonden, en smeekte de oppergod Zeus haar geliefde weer tot leven te wekken. Zeus was hiertoe wel bereid, maar Hades, de god van de onderwereld, wilde hem niet laten gaan. Uiteindelijk kwamen zij overeen dat Adonis in de lente de onderwereld mocht verlaten om bij Afrodite te vertoeven, maar in de herfst moest terugkeren. Zo werd Adonis het symbool voor de ontluikende wereld in het voorjaar en het afsterven van het leven in de herfst. Met deze achtergrond krijgen deze beelden wellicht een andere gevoelswaarde. Bij veel van deze beelden verdromen de gedachten en worden gevoelige snaren geraakt. Met deze informatie krijgen ze nog meer zeggingskracht en wordt de spanning in de relatie tussen Theseus en Ariadne nog meer voelbaar. Kortom, men wordt hier indringend geconfronteerd met de veelzijdigheid van een bijzonder kunstenaar. Een park om trots op te zijn.

Maar er is nog meer. In de tuin van het atelier de Kooi aan de Holle Bilt staat eveneens een keur aan beelden, groot en klein, van brons of steen. Ook hier dynamische bronzen beelden waar de dynamiek afspat en tedere vormen in steen. Tweemaal per jaar houdt zoon Tibo open huis en kan men ongestoord kennis nemen van al het materiaal dat hier bijeen staat. In het atelier wacht de bezoeker tenslotte een groot aantal schilderijen, want Jits Bakker was ook schilder.

II. KUNST OP HET TERREIN VAN HET KNMI EN RIVM

In dit hoofdstuk van onze rondgang langs beelden in de Bilt bezoeken we eerst het weergeplein bij het

KNMI. Op deze ruimte tussen het oude en het nieuwe gebouw valt direct het beeld **Sylphide** van L.O. Wenckebach op. Dit bronzen beeld uit 1955 stelt een luchtgeest uit de Keltische en Germaanse mythologie voor die het speurwerk in de meteorologie symboliseert. Van 1955 tot 1999 stond het beeld boven de westelijke ingang van het KNMI. Nu lijkt het uit het nieuwe hoofdgebouw te zweven. De maker van het beeld, Ludwig Oswald Wenckebach (1895 - 1962) was een Nederlandse beeldhouwer en kunstschilder. Hij bezocht de Kunstnijverheidsschool te Haarlem en werkte in Noordwijk aan Zee en Noordwijkerhout. Het was op aandringen van John Rädecker dat hij zich op de beeldhouwkunst concentreerde. Naast een groot aantal beelden, waarvan 'Monsieur Jacques', geïnspireerd op de dichter Jacques Bloem, wel de bekendste is. Ook ontwierp hij ook een groot aantal legpenningen en munten, waaronder de gulden met Juliana.

Een allercharmanst beeldje is **Weerbericht** van Ina van Faassen dat in het gras naast het weerplein staat. Een dametje met een paraplu in de ene hand steekt de andere hand in de lucht en kijkt daarbij schuin omhoog om te zien of het droog blijft. Gesina Maria (Ina) van Faassen (1928 - 2011) was een bekend actrice die zowel op toneel als voor televisie speelde en vooral bekendheid kreeg met haar optreden in radiocabarets. Ook speelde ze diverse filmrollen. In 1960 trad ze in het huwelijk met de bekende acteur Ton van Duinhoven. Daarna speelde ze jarenlang met Wim Sonneveld in diens cabaretvoorstelling. Haar laatste rol was in een bioscoopcomédie in 2003. Daarna verzorgde ze de inmiddels hulpbehoevend geworden Van Duinhoven tot diens dood in 2010. Als afleiding ging ze beeldhouwen en dat haar talent veelzijdig was blijkt toch wel uit dit charmante beeldje. Het dateert uit 1999 en werd door H.M. de koningin in 2000 onthuld ter gelegenheid van de opening van de nieuwbouw van het KNMI. Ina van Faassen stierf binnen een jaar na haar echtgenoot op 82-jarige leeftijd.

Langs de oprijlaan naar het KNMI gebouw treffen we een groot kunstwerk van R.W. van de Wint. Het draagt de titel **Depressie** en is een hoge constructie van cortenstaal en glasvezel. Bij het kunstwerk uit 1999 staat als toelichting een tekst van Heraclitus, fragment 8: "Het onderling strijdige overeenstemmend...uit wat elkaar tegenstreeft de mooiste eenstemmigheid". Reindert Wepko (Ruud) van de Wint (1942 - 2006) was een Nederlands beeldhouwer en schilder die zijn opleiding ontving aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Veel van zijn werk heeft kolossale afmetingen en is gecompliceerd en eenvoudig tegelijkertijd. Als atelier hiervoor diende een loods in de buurt van Den Helder. Dat zijn werk belangstelling trok mag blijken uit het bezoek dat toenmalig koningin Beatrix aan van de Wint bracht. In 1980 trok hij zich terug in het oude binnenduingebied De Nollen bij Den Helder waar hij bouwsels en structuren vervaardigde in samenhang met de natuur en wat hij als zijn levenswerk beschouwde. In totaal staan er zo'n 35 sculpturen van v.d. Wint verspreid door het land.

Vervolgens richten we onze schreden naar het terrein van het RIVM. Ook hier treffen we zeer uiteenlopende kunstwerken, van klassiek figuratief tot abstract en van bekende en minder bekende kunstenaars. Als eerste wordt de aandacht getrokken door het **Steigerend paard** van Fons Bemelmans. Alphons Willem Bernhard Johannes (Fons) Bemelmans is in 1938 geboren in Maastricht, alwaar hij de Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten doorliep. Door een beurs was hij in staat verder te studeren bij Luciano Minguzzi aan de Academia di belle Arti de Brera in Milaan. Bemelmans beschouwde Minguzzi, de maker van de bronzen deuren van de Dom in Milaan, als zijn leermeester. Zijn werk kan omschreven worden als geabstraheerd figuratief en is vaak geïnspireerd door klassieke thema's. Het steigerend paard

uit 1994, geïnspireerd op de mythologische Pegasus, diep door de achterbenen gezakt en met klauwende voorbenen, drukt samengebalde kracht uit die nog versterkt wordt door de vele rondingen. Veel plastieken van Bemelmans vonden hun weg naar binnen- en buitenland.

Op korte afstand van het Steigerend paard van Bemelmans staat het beeld **Dr. Jenner en zoon** van de Amsterdamse beeldhouwer Arie Teeuwisse. Dit beeld is in 1990 onthuld door de toenmalige Minister van WVC ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van het RIVM. De maker van het beeld, Adrianus Johannes Petrus Franciscus (Arie) Teeuwisse (1919 - 1993) is geboren in Amsterdam en volgde voor de oorlog zijn opleiding aan het Instituut voor Kunstnijverheid aldaar als leerling van Jaap Kaas, wiens werk te zien is in de vorm van het oorlogsmonument bij Jagtlust. Tijdens de oorlog was hij geruime tijd ondergedoken in Artis en wellicht verklaart dat zijn voorliefde voor dierplastieken en menselijke figuren. Na de oorlog vervolgde hij zijn opleiding aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam. Van 1962 tot 1982 was hij docent beeldhouwen aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen in Rotterdam. Opvallend aan het beeld van Jenner is de wijde mantel waarin Jenner is gehuld. Het jongetje dat hij tegen zich aandrukt is waarschijnlijk zijn zoon.

Achter op het terrein vinden we het muurreliëf **Ratten**, eveneens van Teeuwisse, een eerbetoon aan de proefdieren van het CDL (Centraal Dierenlaboratorium). De ratten kruipen vrolijk en onderzoekend rond voor ze gebruikt zullen worden voor dierexperimenteel onderzoek. Eveneens van Arie Teeuwisse is het **Monument voor de aap** dat zich schuin voor de hoofdingang van het RIVM bevindt. Het zijn de aapjes die als proefdieren werden gebruikt en die Teeuwisse heeft willen eren. In tegenstelling tot de ratten zitten ze angstig en waakzaam bij elkaar. Het beeld is van 1992 en was het laatste werk van deze beeldhouwer.

Naast de vijver vinden we de **Zeemeermin** van Eddy Gheress (1944). Het is een fors beeld van een liggende figuur, half verscholen in een groot stuk Belgische hardsteen. De vorm van een vrouw is schijnbaar achteloos in steen gebeiteld met zachte rondingen. Eddy Gheress is een Canadese beeldhouwer die na zijn opleiding aan het Alberta College of Art in Calgary in Amsterdam zijn opleiding voltooide aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Daarnaast maakte hij studiereizen naar Mexico en Italië. De beeldtaal van Gheress is beeldend en krachtig en lijkt aan te sluiten bij pre-Columbiaans beeldhouwwerk. Zijn werken zijn vaak elementair, aantrekbaar en in bepaalde opzichten rudimentair.

Ook dicht bij de entree van het RIVM terrein staat het beeld **Mens en dier** (1999) van de Utrechtse beeldhouwer Paulus Reinhard (1929). Paulus Josef Reinhard bezocht in zijn geboortestad Utrecht de Kunstnijverheidsschool en daarna in Maastricht de Jan van Eyck Academie. De stijl van Reinhard laat zich niet gemakkelijk plaatsen. Hij abstraheert zijn onderwerpen en is daarbij beïnvloed door het kubisme. In het ruim vijf meter hoge Mens en dier was ook de relatie met de omgeving van groot belang en door deze afmeting verhoudt het zich goed tot de omringende architectuur. Volgens Reinhard heeft het beeld iets vogelachtig en iets menselijks in zijn verschijningsvorm.

Niet ver van de Zeemeermin van Eddy Gheress staat **De bank of boot** (1994) van Linda Verkaaik, een creatie van brons en messing, gedecoreerd met kleurrijke mozaïeken en emails. Linda Verkaaik (1959) woont en werkt in Nijkerk. Ze ontving haar opleiding aan de Academie voor Beeldende Kunsten te Utrecht en de Rijksacademie te Amsterdam. Haar werk is geïnspireerd door het verleden zoals

verweerde polychromie op oude Middeleeuwse beelden en mozaïeken uit de Oudheid. De Bank of Boot lijkt in eerste instantie op een exotische bloem, een fragiele constructie van opengewerkte schermen die met sierlijke mozaïeken en emails zijn gedecoreerd. Wie goed kijkt ziet ook een overvloed aan tekens, tekstjes en figuurtjes. Met haar werk won Verkaaik niet alleen prijzen, maar verwierf ze ook belangrijke opdrachten van grote organisaties.

Aan de achterzijde van het hoofdgebouw treffen we nog een tweetal beelden aan: **Hoge windvangers** (1997) van P  p   Grégoire en **De boom** (1999) van Theresia van de Pant. Pierre Paul (P  p  ) Grégoire (1950) is een Nederlandse beeldhouwer uit een kunstenaarsgeslacht, vader was eveneens beeldhouwer, grootvader schilder. Hij studeerde aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam en won in 1974 de Buys van Hultenprijs en in 1984 de Jan Hamdorffprijs. Hij maakt ook bronsportretten, o.a. dat van Koningin Beatrix (1982). Zijn oeuvre bestaat voornamelijk uit grote werken voor de openbare ruimte waarmee hij de kijker wil prikkelen. In Hoge Windvangers wil Grégoire het ontastbare en beweeglijke van de wind zichtbaar maken. Theresia van der Pant (1924 - 2013) was een Nederlandse beeldhouwster en tekenares die haar opleiding kreeg aan de Rijksnormaalschool voor Teekenleraren en de Rijksakademie van Beeldende Kunsten, beide in Amsterdam. Na een vervolgopleiding in Brussel was zij later docente aan de Rijksakademie. Het werk van van der Pant is figuratief en zij kan worden gerekend tot de tweede generatie van de 'Groep van de figuratieve abstractie'. Haar bekendste werk is het ruitersstandbeeld van koningin Wilhelmina op het Rokin in Amsterdam (1972). Aanvankelijk koesterde zij een voorliefde voor het uitbeelden van dieren, maar later ook voor bomen, waarvan dit werk een fraai voorbeeld is.

Voor de entree van het Cohengebouw treffen we **Vijf geiten** van Joseph Semah (1948). Op ruime afstand zijn vijf identieke beelden geplaatst. Ieder beeld bestaat uit twee naast elkaar geplaatste staalplaten met daartussen een levensgrote geit. De geiten kunnen elkaar niet zien. Joseph Semah is een Israëlisch-Nederlandse beeldend kunstenaar. Geboren in Irak en opgegroeid in Tel Aviv, verhuisde hij in 1972 naar Europa, waar hij werkte in Londen, Parijs en Berlijn. Sinds 1980 woont en werkt hij in Amsterdam. Zijn inspiratiebron zijn de Thora en de Talmoed, de joodse religieuze geschriften, van waaruit hij de dialoog zoekt met het christendom en de westerse cultuur. Zijn werk heeft door die spanning soms iets dreigends en tegelijkertijd iets poëtisch.

In de hal van het hoofdgebouw staan de **Zeeleeuwen** van Henny van Grol (1957). Zij was leerlinge van Theresia van der Pant en vertoont in haar werk ook overeenkomst met deze kunstenares. In dit hardstenen beeld treft vooral de aerodynamische vorm van de zeeleeuwenlijven die op het punt staan uit elkaar te schieten. Van Grol put haar inspiratie uit de vormenrijkdom in de natuur. Tenslotte treffen we, eveneens in de hal van het hoofdgebouw, een monumentaal **Reliëf** uit de jaren '70 van de vorige eeuw. Het beeldt de geschiedenis van de westerse gezondheidszorg uit vanaf de Oudheid tot heden en is tot stand gekomen door de gezamenlijke inspanning van Arie Teeuwisse, die we hebben leren kennen met het beeld Monument voor de aap, en de Utrechtse beeldhouwer Pieter d'Hont. Deze laatste beeldhouwer en meer van zijn werk zullen we tegenkomen in een volgende deel. Van beide kunstenaars bevindt zich meer werk binnenshuis, maar bespreking hiervan valt buiten het bestek van dit verhaal dat een overzicht wil geven van beelden in de Biltse buitenlucht.

III. PLAATSELIJKE KUNSTENAARS EN EEN UTRECHTSE BEELDHOUWER

In dit derde hoofdstuk aandacht voor onze plaatselijke beeldhouwers, aangevuld met een Utrechtse beeldhouwer waarvan aantrekkelijk werk in de Bilt te vinden is. Bedoeld is Pieter Hermanus (Pieter) d'Hont (1917 - 1997), de officieuze stadsbeeldhouwer van Utrecht en vooral bekend door het beeldje van Anne Frank op het Janskerkhof. Ook is hij bekend als de ontwerper van de Edison-beeldjes die jaarlijks worden uitgereikt tijdens de Edison Music Awards (het vroegere Grand Gala du Disque). In ons overzicht noemen we d'Hont vooral vanwege zijn beeld **De Grondwerker**. Dit beeld, wat moeilijk te vinden achter Huize Houdringe, omgeven door de heggen van een klassieke tuin, is in 1955 door het personeel geschonken ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de hier gevestigde Grontmij (tegenwoordig Sweco geheten). Het straalt zelfbewustzijn uit met een expressieve kracht die karakteristiek is voor veel werk van d'Hont. D'Hont ontving van zijn vader de liefde voor ambachtelijk handwerk, en tijdens zijn opleiding aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam, waar hij bevriend raakte met zijn leermeester Jan Bronner, nam hij diens visie "kunst in dienst van de samenleving" over, welke overtuigend tot uiting komt in het muurreliëf in het RIVM. Later concentreerde hij zich meer op het vrijstaande ruimtelijke beeld waarbij de structuur van de klei onderdeel werd van de kracht van het beeld. Van zijn tweede vrouw maakt hij het beeld **Vrouw met stola**. Bijna statig en met een lichte glimlach om haar mond staat zij in het hoofdgebouw van het RIVM.

Verder met onze plaatselijke beeldhouwers. De beeldhouwer met het grootste aantal objecten in onze gemeente na Jits Bakker, is Petrus Hendrikus Joseph (Piet) Jungblut (1909 - 1988). Jungblut, geboren in Utrecht en overleden te Zeist, was sinds 1940 in Bilthoven werkzaam. Zijn vader, Hubert Ludwig Jungblut, was als beeldhouwer vanuit Koblenz naar Utrecht gekomen. Veel van zijn werk is van religieuze aard en te vinden rond R.K. kerken. Ook maakte hij diverse oorlogs- en verzetsmonumenten. Van 1949 tot 1971 was hij als docent verbonden aan Artibus in Utrecht. In onze gemeente vinden we zijn werk op het terrein van het voormalige sanatorium en ziekenhuis Berg en Bosch waar hij zich in de oorlogsjaren schuil kon houden. Zijn bekendste werk is een **piëta** in een wegkapelletje naast de voormalige kapel van de zusters Dominicanessen. Het werk dateert uit de periode 1945-47 en is van zodanige cultuurhistorische waarde dat het in 2001 tot rijksmonument is verklaard.

Op een grasveldje dicht bij de vroegere hoofdingang van Berg en Bosch staat het beeld van een monnik met een lammetje op schoot, dit stelt vermoedelijk **St. Franciscus** voor. Niet ver daarvandaan vinden een beeld van **Franciscus van Assisi**, de stichter van de orde der Franciscanen. Jungblut heeft hem uitgebeeld zoals zijn biografen hem hebben beschreven: klein en schriel met een slordige baard. De lelie in zijn linkerhand verwijst naar de gelofte van kuisheid. Op het terrein is tenslotte van hem nog te vinden het beeld **Jongen met teckel** uit 1980. Het knielende jongetje houdt met twee handen de hond vast. Het beeld heeft iets vertederends en persoonlijks. Het is jammer dat het beeld door zijn plaats op het uitgestrekte terrein weinig in het oog springt. Van zijn hand is ook het bronsreliëf van prof. W. Bronkhorst, de eerste geneesheer-directeur van Berg en Bosch, dat te vinden is in de gang achter de hoofdingang.

Het beeld **Vrouw met boodschappenmand** van Jop Goldenbeld is een van de bekendste beelden in de

gemeente, zeker nu het een prominente plaats voor het Lichtruim heeft gekregen. De vrouw staat quasi nonchalant met haar boodschappenmand op de rug en de linker voet naar voren naar de grond te kijken. Johannes Hermanus (Jop) Goldenberg (1923 - 1997) was een veelzijdig Bilts kunstenaar die naast beelden in brons en steen ook tekende. Het beeld **Vrouw met boodschappenmand** dateert van 1966 en stond jarenlang aan de andere zijde van de weg op het plein voor de ingang van de Planetenbaan. In 2013 moest het beeld verhuizen als gevolg van de herinrichting van het plein en staat nu voor het Lichtruim, pal voor de ateliers van de Werkschuit die hier gevestigd zijn. Goldenbeld was een van de initiatiefnemers voor de oprichting van het Centrum voor Kunsteducatie De Werkschuit en van de vroegere tentoonstellingen **Beelden in de Bilt** op het terrein voor Jagtlust. Hij ontving in 1997 de Cultuurprijs van de gemeente de Bilt. Ander werk van Goldenbeld staat aan het eind van de Ensahlaan, hier vinden we een aandoenlijk beeldje van een **Meisje**. Ook van zijn hand is een reliëf van de heilige **St. Michael die het kwaad bestrijdt** uit 1955 dat zich bevindt boven de toegangsdeur van de St. Michaelkerk aan de Kerklaan. Enkele kleine reliëfs hangen sinds 2015 als particuliere schenking in het Lichtruim.

Bij de Regenboogschool aan de Buys Ballotweg, de vroegere Buys Ballotschool, stond **Mensenkind** van de Bilthovense beeldhouwer Jos Oehlen (1953). Het is een jongetje dat in zijn korte broek met z'n handjes voor zijn buik onbevangen de wereld in kijkt. In afwachting van de nieuwbouw van de school staat het tijdelijk in depot. Het beeldje werd in 1980 gemaakt naar aanleiding van het Jaar van het Kind. Jos Oehlen is afkomstig uit Noord Limburg en kreeg zijn opleiding aan de kunstacademie van Tilburg en de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Hij woont en werkt al geruime tijd in Bilthoven. Zijn inspiratie put hij uit "de magische aantrekkingskracht tussen ogenschijnlijke tegenpolen". Van zijn hand is ook het beeld **Rond figuur** uit 1979 dat zich bovenaan de trap in Jagtlust bevindt.

Een keramisch mozaiek **Schoolkinderen en vogels** vinden we op de buitenmuur van de oude St. Theresiaschool. Het is een werk van de Bilthovense kunstenaar Henny Visch. Hendrika Dina Gesina (Henny) Visch (1924 - 2008) was schilderes en beeldhouwster die haar opleiding had gevolgd aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam. Ze ontwikkelde zich tot "monumentaal kunstenaar" en vervaardigster van mozaiek. Van haar was ook het door vandalisme verdwenen beeld **Jan Klaassen op de blokkendoos** dat bij de voormalige Laurentiuschool heeft gestaan.

De liggende **Vrouwenfiguur** van Piet Pijn is ongetwijfeld een van de minst bekende beelden in de gemeente. Het is werk van een eveneens Bilthovense beeldhouwer. Pijn kreeg zijn opleiding aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag, de plaats waar hij geboren was. Daarna werkte hij vooral in opdracht van kerken en kloosters. Vanaf 1960 was hij ook actief als schilder waarbij hij geboeid was door zonlicht en de schoonheid van het lichaam. In het hier getoonde werk dat zijn graf op de begraafplaats Den en Rust siert, komt dat fraai tot uiting. De liggende vrouwenfiguur met één been opgetrokken lijkt te slapen. Van 1963 tot 1984 was Pijn verbonden aan de Academie voor Beeldende Kunsten Minerva te Groningen. Hij wordt beschouwd als de 'aartsvader van de noordelijke realisten', de figuratieve stroming waar Minerva bekend door is geworden. Tijdens zijn leven stelde Pijn zijn werk niet tentoon. Pas na zijn dood in 2004 werd een stichting die zijn naam draagt opgericht met het doel zijn werk te beheren en tentoon te stellen.

Tenslotte de Biltse beeldhouwers Gerrit en Tom Patist. De broers Gerrit (1947 - 2005) en Anton Filip

(Tom) (1951) zijn twee beeldhouwers waarvan in onze gemeente helaas weinig werk te bewonderen valt. Gerrit Patist volgde naast zijn opleiding bij Artibus in Utrecht ook de opleiding Steenhouwers. Voor zijn werk haalde hij zijn grondstoffen uit steengroeven in het buitenland. Patist, die circa 140 beeldhouwwerken van allelei formaat vervaardigde, had weinig of geen belangstelling om zijn werk te exposeren. Op zijn graf op de algemene begraafplaats Brandenburg dekt een nog **niet afgemaakt beeld** zijn graf. Van Tom Patist (1951) is alleen het beeld **Zonder titel** bekend in de openbare ruimte. Dit non-figuratieve beeld staat sinds 1979 in het Van Boetzelaerpark. In het gemeentehuis bevindt zich meer werk van deze kunstenaar, zoals **Icarus** uit 1984 en een aantal **Sculpturen** die via de Beeldende Kunstenaars Regeling verkregen zijn.

IV. VERSPREIDE BEELDEN

Op onze reis door het landschap van beelden in de Bilt keren we eerst nog een keer terug naar Berg en Bosch, waar we al eerder het werk van Piet Jungblut zijn tegengekomen. Maar dit terrein van het voormalig sanatorium heeft veel meer aan kunst te bieden. We beginnen met de oudste kunstenaar die hier zijn sporen heeft achtergelaten, Albert Termote, schepper van **Onze Lieve Vrouwe van Lourdes** en **Sint Dominicus**, beide uit 1933. Albertus Polydorus Termote (1887 - 1978) was een Belgisch/Nederlandse beeldhouwer die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog uit België vluchtte en in 1915 in Nederland neerstreek. In 1922 vestigde hij zich in Voorburg voor de rest van zijn lange leven. Termote ontving zijn opleiding aan het Hoger Instituut voor Architectuur en Sierkunst en de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent. Na zijn vlucht naar Nederland was hij, evenals Pieter d'Hont dat later ook zou zijn, leerling van Jan Bronner aan de Akademie te Amsterdam. Zijn werk wordt gerekend tot de Nieuwe Haagse School en omvat vele religieuze en kerkelijke beelden. Veel bekendheid kreeg hij door zijn levensgrote ruitstandbeelden.

De **Lieve Vrouwe van Lourdes** staat in een nis op het voormalige kloosterkerkhofje van de zusters Dominicanessen die destijds in Berg en Bosch de zorg droegen voor de vele tuberculosepatiënten. Het oorspronkelijk polychrome beeld is nogal verweerd en heeft een beschadigde neus en afgebroken voeten. Onderaan staat het monogram AT en het jaartal 1933. Rond het hoofd is de tekst te lezen: Je suis l'immaculee conception (Ik ben de onbevleete ontvangenis). Aan de noordzijde van de kapel staat het voormalige zusterhuis. Links van de ingang bevindt zich een hoekbeeld van **de heilige Dominicus**, de stichter van de orde der Dominicanen. Dominicus houdt een boek in zijn hand, een verwijzing naar de vier evangeliën. Een ster boven zijn hoofd verwijst naar een visioen van zijn meter die deze ster op hem zag neerdalen. De hond met de brandende toorts symboliseert een voorspellende droom van zijn moeder.

Uit begin jaren '60 dateert **Jongetje met schooltas** van Eva van Steenberg. Het aandoenlijke beeldje van een bedeesd ventje in zijn houtje-touwtje jas en een grote schooltas, verlegen naar de grond kijkend, stond jarenlang aan het eind van de Jan Steenlaan, op de hoek voor het oude gebouw van de Werkplaats. In 2016 is het herplaatst naar het terrein bij de entree van de basisschool van de werkplaats. Eva van Steenberg (1945), zelf leerling geweest van deze school, boetseerde het beeldje toen ze 16 jaar was. Ze bezocht de Rietveld Akademie in Amsterdam en kreeg in 1966 de aanmoedigingsprijs van

deze stad. Haar werk als schilderes is zeer persoonlijk, zoals ze zelf zegt: "Ik moet geraakt of ontroerd worden door een beeld of gebeurtenis". Van haar is ook een beeld van een meisje dat een plaats binnenshuis in de school heeft gevonden.

Uit 1969 dateert **Bronsplastiek** van Wout Maters, destijds geplaatst bij de Poolsterschool aan de Orionlaan en nu verplaatst naar een graslandje daarachter. Wout Maters (1931 - 2017) was een beeldhouwer en medailleur uit Utrecht. Na zijn MULO-diploma werkte hij tien jaar als decorateur bij diverse winkelbedrijven o.a. de Bijenkorf. Daarna bezocht hij de academie Artibus in Utrecht en begon in 1958 als zelfstandig kunstenaar. Zijn grootste aandacht gaat uit naar de organische wereld en hij wil daarbij zowel harmonie als dynamiek uitdrukken. In Utrecht staan meerdere werken van hem, o.a. de bonte kip aan de Scharlakendreef en de doorsneden bol aan het Tolsteegplantsoen. Hij overleed begin 2017 op 87-jarige leeftijd en werd op Den en Rust gecremeerd.

Een jaar later, in 1970, werden de **Kaartspelers** van Hans Bayens voor De Schutsmantel aan de Gregoriuslaan geplaatst. Een vrolijke groep van drie kaartspelende mannen waarbij een staande figuur lijkt te controleren of de zittende mannen wel eerlijk spelen. Hans Bayens (1924 - 2003) was een in België geboren beeldhouwer en schilder die zich in 1952 in Amsterdam vestigde. Hij kreeg zijn opleiding aan het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten te Antwerpen. Na een poosje in Parijs te hebben gewerkt vestigde hij zich in Amsterdam. Zijn stijl is impressionistisch en hij wordt wel gerekend tot het onafhankelijk realisme. Qua sfeer en uistraling doen de kaartspelers sterk denken aan de Titaantjes van hem in het Oosterpark te Amsterdam. Naast portretten van bekend Nederlanders zoals Willem Drees en Wim Kan, maakte hij ook beelden van bekende auteurs zoals Multatuli, Theo Thijssen en anderen.

In de vijver voor de Patrijzenlaan vinden we de **Waterbuffels** van Fioen Blaisse, in 1972 daar geplaatst na aankoop op één van de manifestaties van "Beelden in de Bilt". Fioen Hetty Cornelia Blaisse-Kramer (1932 - 2012) was een Amsterdamse beeldhouwster en schilderes die haar opleiding kreeg aan de Rietveld Akademie in de hoofdstad. Al vroeg koos zij bewust voor beelden waarin het figuratieve element overheerste. Vanaf 1960 werkte ze in alle rust in haar Amsterdamse atelier. Zij was een van de eerste kunstenaars die een beeld maakte voor het project "Beeldenroute Maliebaan" in Utrecht. In diverse steden staan nu beelden van haar. De waterbuffels ontstonden als resultaat van een opdracht van de gemeente Amsterdam een beeld te maken voor een plein in Buitenveldert. Het resultaat waren drie waterbuffels die de koppen tastenderwijs vooruit steken om het verkoelende water te voelen. De sfeer van onverzettelijke aanwezigheid wordt hierbij versterkt door het weglaten van de poten. In 1998 ontving Blaisse de Singerprijs voor haar gehele oeuvre.

Op het Vermeerplein staat sinds 1988 het **Vogelpaar** van de beeldhouwer en industrieel ontwerper Pim van Moorsel. Met een minimum aan details herkennen we hier direct twee pinguïns in baltshouding. Het bronzen beeld lijkt van een afstand op een grote gespleten steen, maar de snavel van de ene vogel en de geraffineerd gebogen rug van de ander maken snel duidelijk dat het een vogelpaar betreft. Wilhelmus Maria (Pim) van Moorsel (1932) was een leerling van Albert Termote tijdens zijn opleiding aan de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Later zou hij daar vele jaren zelf docent zijn. De natuur was voor hem een onuitputtelijke bron van inspiratie. Van Moorsel was werkzaam in Voorburg en Beuningen.

Van een geheel andere aard is **Hemel in Huis** van Wim Geeven in de wijk Brandenburg West. Dit kunstwerk is met subsidie van de provincie Utrecht in 2004 geplaatst naar aanleiding van de afronding van de renovatie van de wijk. Wim Geeven (1949) is een beeldend kunstenaar uit Veldhoven die zijn opleiding kreeg aan de Academie voor Beeldende Kunsten St. Jost, afdeling Plastische Vormgeving, te Breda. Zijn werk is monumentaal in zijn grootte en Geeven zegt zelf over Hemel in Huis: " In de vormgeving heb ik me laten inspireren door de heldere architectonische aanpak, die in de woonsituatie en omgeving voor verbetering heeft gezorgd. Het meest inspirerende voor mij zijn de 'omkeringen' die Brandenburg West in woon- en leefsituatie verbeterd hebben. In Hemel in Huis is alles teruggebracht tot essenties met de bedoeling zo min mogelijk afbreuk te doen aan de omgeving, maar deze juist te versterken en er een eenheid mee te vormen. Het is een beeld dat op verschillende manieren kan worden ervaren. Van een afstand zal het een duidelijk herkenningspunt zijn.....voor hen die er doorheen lopen of er onder staan wordt de ruimtebeleving intenser doordat men er zich in opgenomen voelt en samen met de lucht en de wolken en de op de wind trillende elementen een eenheid vormt".

Van iets later datum is de **Communicatiebron** van Carel Lanthers voor de ingang van het gemeentehuis. De beeldend kunstenaar Lanthers (1955) woont en werkt in Arnhem en realiseert vooral opdrachten voor monumentale werken in de openbare ruimte. Hij ontving zijn opleiding aan de Academie voor Kunst en Industrie te Enschede. Elementen uit de natuur en de cultuur vormen de inspiratie voor zijn kunstwerken. De communicatiebron is in 1997 onthuld ter gelegenheid van de opening van het vernieuwde gemeentehuis. Het werk bestaat uit drie kegelvormen van gemalen natuursteen granito, die met elkaar verbonden zijn door een gekrulde bronzen pijp, en verbeeldt het functioneren van de lagere overheid door communicatie, of, zoals Lanthers zelf zegt: "bestuur en bevolking komen bij het gemeentehuis samen".

Een bijzonder beeld uit deze rij staat op de rotonde in de Sperwerlaan. Het is **Haasje over** van Luigi Amati dat hier in 2000 geplaatst is. De in 1940 in Rome geboren Luigi Amati bezocht al op zijn 14e de Kunstacademie aldaar en kreeg na zijn studie een aantal restauratieopdrachten in Duitsland. Vanaf 1966 woont hij in Nederland en in 2001 richtte hij zijn atelier in Bunnik in. In 2002 ontving hij de Kunst- en Cultuurprijs van de gemeente de Bilt voor zowel zijn kunstenaarschap als zijn betrokkenheid bij de gemeente. Amati woonde destijds in Bilthoven. Karakteristiek voor zijn werk is de eenvoud van vorm, vloeiende lijnen en harmonie in de spanning tussen ronde vormen en rechte lijnen. In Haasje over wordt dit perfect gedemonstreerd.

De laatste uitbreiding van de openbare kunstcollectie dateert van de eerste helft van 2018. Het betreft twee 6.5. m hoge **Zuilen** van Boris Tellegen, te vinden aan het eind van de Biltse Rading bij de rotonde in de Bilt en bij de hoek Paltzerweg/Julianalaan in Bilthoven. Deze kunstwerken zijn een schenking van de Provincie Utrecht aan de gemeente de Bilt en vormt een onderdeel van in totaal 20 kunstwerken die de snelfietsroute Utrecht-Amersfoort zullen markeren. Deze route verbindt de geboorteplaatsen van twee toonaangevende kunstenaars van de kunststroming "De Stijl", te weten Rietveld in Utrecht en Mondriaan in Amersfoort. Boris Tellegen (1968) is een in Amsterdam geboren Nederlandse kunstenaar en grafitti-artist. Van hem staat een eveneens zuilachtige structuur, genaamd de Wachter, in Amsterdam-Zuid.

In de tuin van villa Maryland aan de Soestdijkseweg 13, staat een gevleugelde **Nike** zonder hoofd en armen, de godin van de overwinning in de Griekse mythologie. Ook is zij de godin van elke in een wedstrijd behaalde zege en het welslagen van een met moeite ondernomen inspanning. De beroemdste beeltenis van Nike is te vinden in het Louvre. Dit is de van voor de jaartelling daterende Nike van Samothrake dat eveneens hoofd en armen mist. Aangezien geen van de huidige bedrijven die tegenwoordig kantoor houden in de villa enig idee hebben door wie het beeld is vervaardigd en met welke bedoeling, kunnen we niet anders dan veronderstellen dat in het verleden hier een bedrijf is gevestigd geweest dat zich aangesproken heeft gevoeld door deze godin.

Vervolgens nog een enkel woord over een aantal bijzondere muurreliëfs die nog niet genoemd zijn. We beginnen op het Berg en Bosch-terrein . Van Charles Vos (1888 - 1954), die zich als beeldend kunstenaar met name toelegde op christelijk religieuze kunst, vinden we op het voormalige economiegebouw het hoogrelief **Herwonnen Levenskracht** uit 1933. Links en rechts een zieke arbeider, ondersteund door liefdezusters. In het midden een derde persoon, een vitale man met gespreide armen, hij heeft de ziekte tuberculose overwonnen. Zonnebloemen symboliseren de zon als bron van nieuwe vitaliteit. Aan weerszijde van de voormalige hoofdingang van Berg en Bosch vinden we uit diezelfde tijd een laag **Reliëf** in fijne kleuren van Mari Andriessen. Links een zieke arbeider met gebogen hoofd op weg naar het sanatorium, vergezeld van vrouw en kind. Rechts verlaat hij gezond het sanatorium en wordt begroet door zijn familie. Dit reliëf is sinds 2000 beschermd als cultureel erfgoed. In de Werkplaats staat een bronzen plastiek van Kees Boeke van deze kunstenaar. Mari Andriessen (1897 - 1979) was een Nederlandse beeldhouwer die vooral bekend is door zijn beelden van de Dokwerker in Amsterdam, Ir. Lely op de afsluitdijk en Koningin Wilhelmina in het Wilhelminapark in Utrecht.

Vervolgens vermelden we een medaillon van de pater-beeldhouwer Reinald Rats (1900 - 1979) aan de zijwand van de St. Michaëlkerk aan de Kerklaan, voorstellende **De doop van Christus in de Jordaan**; een aardewerken plaquette aan de voorgevel van de Protestantse kerk in Groenekan, voorstellende de gelijkenis van de **Zaaier** uit het evangelie van Mattheus. en het reliëf **Dierenfiguren** van de Utrechtse kunstenaar Antoon Heijn aan de voorzijde van de Patioschool aan Weltevreden. Een keramisch mozaïek van Henny Visch aan de buitenmuur van de oude Theresiaschool in Bilthoven is in een vorig hoofdstuk al ter sprake gekomen.

Bijzonder is het werk **Marathon** van de Poolse beeldhouwer Bromislaw Chromy (1925-2017)in de Kees Boeke-sporthal. Een aantal dynamisch afgebeelde hardlopers beweegt zich door de vijf Olympische ringen. Eerder was dit kunstwerk te vinden in de sporthal in de Kwinkelier. Het is in 1978 aangekocht bij de tentoonstelling Beelden in De Bilt. Van deze kunstenaar is ook het grote Chopin monument in Krakau.

Tenslotte mogen in deze reeks van gevel- en muurversieringen de **Brandweerkazerne** van de Utrechtse kunstenaar Rien Goené uit 1972 aan de brandweerkazerne aan de Leyense weg, en **Golvend water** van het Haagse kunstenaarscollectief De Groep aan wand van het zwembad aan de Oude Brandenburgerweg, niet onvermeld blijven. Van recente datum zijn de vier muurreliëfs **Vier Eenheid** bij de Vierstee in Maartensdijk van de plaatselijke keramist Philippe van de Zeeuw (1939). Zij symboliseren de vier functies van de Vierstee: sport, bibliotheek, drama en muziek.

Van recente datum is ook het kunstwerk **Kunst komt van Kunst** van de Utrechtse kunstenaar Eline

Janssens (1959) die zich samen met haar oud-studiegenote Margot Beckman heeft toegelegd op kunst voor fietstunnels en viaducten. Janssens volgden de opleiding beeldhouwen aan Artibus (nu HKU) in Utrecht. Voor de herinrichting van de onderdoorgang van de A27 in Groenekan werd door de aannemer en bewoners gekozen voor de natuur als inspiratiebron. De inspiratie werd uiteindelijk gevonden in het werk van de in Groenekan geboren Joan Gideon Loten (1710 - 1789), gouverneur van de VOC op Java en Ceylon (Sri Lanka) en opdrachtgever voor het maken van aquarellen van dieren en planten. Janssens is er prachtig in geslaagd drie panelen samen te stellen uit elementen van deze collectie kostelijke collectie. Ander werk van haar is te vinden in de fietstunnels van de Berenkuil, Archimedeslaan en de Prins Bernhardlaan naast het Rietveld-Schröderhuis. Voor de onderdoorgang in Maartensdijk koos Eline Janssens, samen met een aantal leerlingen van het Aeres VMBO, voor een natuurproject geïnspireerd op de vele dassen die in deze omgeving voorkomen. Het werden de dierenfiguren **Grimbeert de Das** en **Reynaart de Vos** die het thema vormen.

V. DE KLEINERE KERNEN

Wenden we onze blik specifiek naar de kleinere kernen van de gemeente, dan bezoeken we eerst Maartensdijk. Hier vinden we op de hoek Dorpsstraat/Nachtegaallaan de **Stier** van Wien Cobbenhagen (1950 - 2015). Het is een kopie van het beeld dat aanvankelijk voor het voormalige gemeentehuis van Maartensdijk heeft gestaan en in 2010 verdwenen is, waarschijnlijk door diefstal. Na de herinrichting van de Dorpsstraat werd het beeld op de huidige locatie herplaatst. De Amsterdamse beeldhouwer Cobbenhagen was een leerling van Theresia van der Pant aan de Rijksacademie van Beeldende Kunst. Zij maakte het beeld **Opwaartse Vlucht** dat te vinden is voor de Vierstee. Helaas heeft Cobbenhagen de herplaatsing niet meer mee kunnen maken, hij overleed in 2015 op 65-jarige leeftijd. In het Vechtzoompark in de Utrechtse wijk Overvecht staat een groot torso van een stier van deze kunstenaar. Theresia van der Pant, waarvan we al werk op het RIVM terrein hebben ontmoet, heeft met haar **Opwaartse Vlucht** een vogel (zwaan, gans?) die op het punt staat zich los te maken van de aarde in brons gevangen. De grote vleugels staan omhoog en de lange nek met de enigszins geopende snavel wijst reikhalzend omhoog.

Op de hoek Nachtegaallaan/Prinses Marijkelaan staat **Sint Maarten** van Charles Weddepohl (1967 - 2004). Dit beeld is in 2004 door de Provincie Utrecht aangeboden aan de bevolking van Maartensdijk ter gelegenheid van het 50-jarig priesterjubileum van pastor G.EW.M. de Wit. St. Maarten (4e eeuw) is de beschermheilige van Utrecht. Toen de Domkerk werd gebouwd, werd deze gewijd aan Sint Maarten. Het wapen van Utrecht vertelt nog altijd het verhaal hoe de heilige zijn mantel deelde met een bedelaar door hem in tweeën te snijden met zijn zwaard. Charles Weddepohl studeerde aanvankelijk schilderkunst aan de Rijksacademie van Beelden Kunst bij Antoon Derkinderen en Richard Roland Holst. Pas later richtte hij zich op de beeldhouwkunst. Van hem vinden we meer werk in de gemeente. Zo staat in Hollandse Rading langs de Tolakkerweg het beeld **Meisje met veulen** (1956) en zit in de tuin van Huize Voordaan aan de Groenekanseweg al meer dan een halve eeuw het **Meisje**, aanvankelijk in chamotte uitgevoerd, later, vanwege de kwetsbaarheid in brons. Weddepohl woonde vanaf 1935 in Hollandse Rading.

Bij de ingang van de Maartensdijkse parochiekerk aan de Nachtegaallaan komen we opnieuw Sint

Maarten tegen. Deze keer in de vorm van een kleurig **mozaiek** bij de ingang van de kerk. Het is werk van de kunstenares Elly Meyer. Elly Jacoba Meyer (1936) is een kunstenares uit de Achterhoek en bekend om haar glasmazaïeken en gouaches. Ze kreeg haar opleiding aan de Academie voor Art en Design in Enschede, waar ze in 1960 afstudeerde in vrij schilderen en monumentale kunst. Dankzij de percentageregeling Beeldende Kunst kreeg zij een reeks opdrachten voor het decoratief aankleden van door de overheid gefinancierde gebouwen zoals kerken en scholen.

In Hollandse Rading vinden we achter het station aan de Spoorlaan het beeld **Paard en Ruiter** van Theo Mackaay. Het massief aandoende stenen beeld laat in ronde vormen ruiter en paard samenvloeien tot een onlosmakelijke eenheid in een stijl die men deformerend figuratief zou kunnen noemen. Theodorus Willibrordus Maria Mackaay (1950) is een Utrechtse beeldhouwer, schilder en muzikant. Hij studeerde aan de Rietveld Academie en later aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam. Sinds 1980 werkt hij als zelfstandig kunstenaar. Mackaay ontwierp o.a. het Gouden Kalf, de trofee van het Nederlands Filmfestival. Van hem is ook het beeld Man met vleugels in de Utrechtse wijk Overvecht.

In Westbroek tenslotte vinden we voor het Dorpshuis **De vier Heemskinderen** van Jaap van Meeuwen. Dit dynamische beeld verwijst naar een klassiek verhaal uit de oude Europese geschiedenis. Reinout, zoon van een trouwe leenman van Karel de Grote en Aye, zuster van Karel, was de sterkste van vier broers. Hij was zo sterk dat tot tweemaal toe een aangeboden paard onder hem bezweek. Daarop werd hem het legendarische ros Beiaard aangeboden. Hij wist het dier te temmen en de twee werden onafscheidelijk. Na een ruzie tussen Karel de Grote en zijn leenman met zijn zonen, waarbij Reinout zijn neef Lodewijk dood sloeg, vluchtten de vier broers op de rug van het onoverwinnelijke ros Beiaard. Dat is wat hier is afgebeeld door Jaap van Meeuwen. Jacobus Willem (Jaap) van Meeuwen (1958) kreeg zijn opleiding bij Artibus (nu HKU) in Utrecht en Academie Minerva in Groningen. Hij heeft zijn atelier in noord Groningen waar hij mens- en dierfiguren maakt die veelal geïnspireerd zijn op verhalen uit de mythologie.

Hoewel we gezien hebben dat in de meeste gevallen ter verfraaiing van een rotonde een beeld is geplaatst, is dit geen absolute regel. Zo staat op de rotonde Biltse Rading/Groenekanse weg **Herbie**, de hoofdrolspeler in diverse Disneyfilms. Het zelfrijdende en denkende volkswagentje met nummer 53 op zijn deur en motorkap is inmiddels een niet meer weg te denken herkenningspunt in de gemeente. Of iedereen er blij mee is?

VI. OORLOGSMONUMENT EN HOOGKRUIS

Oorlogsmonument

We vervolgen onze rondgang langs de beelden in onze gemeente om aandacht te vragen voor twee bijzondere kunstwerken die wat meer ruimte vragen om goed tot hun recht te komen: het **Oorlogsmonument** van Jaap Kaas bij Jagtlust en het **Hoogkruis** van Jelle Steendam in het Van Boetzelaerpark. Over beide kunstwerken is al veel geschreven en daarom in dit kader een resume van eerdere berichtgeving.

Het **Herdenkingsmonument** van Bilthoven, ook bekend als het **Verzetsmonument** en **Oorlogsmonument**, gedenkt alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Het monument, gemaakt door de Nederlandse beeldhouwer Jaap Kaas (1892 - 1972) bestaat uit een bijna vijfeneenhalve meter hoge zuil van kalksteen met de tekst:

DEN VADERLANT GHETROUWE BLIJF IK TOT IN DEN DOOT

Op de voorzijde de namen van elf gesneuvelde verzetsstrijders: H.J. VAN ALDEREN; M. BALK; P.J. TER BEEK; A..P.M. FAUCHEY; A.J. VAN GINKEL; M.J. GROEN; J.G.A. VAN MEDENBACH DE ROOY; J. SICKENGA; H.J.A. VAN TAZEL; J.W. VERMAAK; S. DE WOLF. Daaronder de tekst:

GEMEENTENAREN GEVALLEN IN EN DOOR HET VERZET. Daarboven het wapen van de Bilt.

Het linker reliëf symboliseert de bezetting: een Nederlandse soldaat bezwijkt onder de overmacht van de bezetter in de vorm van een adelaar met hakenkruis. Het rechter reliëf toont een soldaat die de fakkel van een gesneuvelde kameraad overneemt. In deze vorm werd het monument op 13 december 1958 onthuld door ir. Maas Geesteranus. Vanaf het eind van de vorige eeuw heeft men het monument een ruimere functie willen geven door ook mensen die na de Tweede Wereldoorlog door oorlogsgeweld of onderdrukking om het leven zijn gekomen te herdenken. Daarvoor werd in 1995 een plaquette geplaatst met de tekst:

VOOR VREDE, VRIJHEID EN RECHTVARDIGHEID, 1995

In 2010 tenslotte werd nog een plaquette toegevoegd ter nagedachtenis aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Oost Azië en werd in datzelfde jaar aarde uit Java onder het monument toegevoegd.

Geschiedenis

Nadat eerder een eenvoudig monument in de vorm van een simpel kruis nabij Jagtlust had gestaan, wordt in februari 1955 een adviescommissie geïnstalleerd die al de volgende maand tot de conclusie komt dat er een monument "onze mooie gemeente waardig" zou moeten verrijzen nabij Jagtlust, tussen beide dorpskernen in. De commissie komt ook met elf namen van plaatsgenoten die voldeden aan de criteria "aangesloten te zijn geweest bij het verzet en ten gevolge daarvan gevangen zijn genomen en omgekomen". Het jaar daarop stemde de Gemeenteraad in met het door de commissie uitgebrachte advies en werd een comité opgericht ter voorbereiding. Een belangrijke stap die moest worden genomen was het verkrijgen van ministeriële goedkeuring voor "het plaatsen van een monument op of langs de openbare weg". Het comité neemt vervolgens contact op met de commissie van advies van de Nederlandse Kring van Beeldend Kunstenaars die verschillende kandidaten voorstelt. Uiteindelijk wordt gekozen voor Jaap Kaas die eind 1956 een offerte had gedaan voor een monument van 5 meter hoog, bekroond door een leeuw van 130 cm. Met de aanschaf is wel fl. 25.000 gemoeid, een bedrag waarvan het comité vreest dat het niet opgebracht kan worden. Dan volgt een fase van onderhandelen, nieuwe plannen presenteren en betalingsregelingen afspreken.

Begin 1957 start de inzamelingsactie om de nodige gelden bijeen te brengen. Diverse bedrijven schenken

flinke bedragen, evenals een aantal particulieren. Een algemene collecte levert ruim drie mille op, hetgeen neerkwam op een bedrag van 14 cent per inwoner. Alles bij elkaar was nu bijna fl. 27.000 opgehaald, genoeg om het monument te realiseren, nadat ook in juli de ministeriële beschikking was afgekomen. Als het comité kort daarop het ontwerp van de leeuw en het monument hebben bezichtigd, wordt vervolgens besloten voor de tekst 'Het Vaderland Getrouwe, Blijf ik tot in den Dood' op de voorzijde aan te brengen. Burgemeester Fabius informeert daarop bij de Koninklijke Bibliotheek naar de juiste spelling van de oorspronkelijke tekst zoals die op het monument zal worden aangebracht. Het is 'Den Vaderlant ghetrouwe blijf ik tot inden Doot'. Kaas laat weten dat hij in oktober 1958 tot plaatsing van het monument kan overgaan en op 13 december is het zover. Raadslid Maas Geesteranus draagt het monument namens het comité over aan de gemeente. Na een gevoelige toespraak en het zingen van het Wilhelmus heeft het monument zijn blijvende plaats gekregen voor Jagtlust.

Jaap Kaas

Het opvallendste aan het monument is de leeuw. Deze straalt door zijn houding kracht uit, maar hij lijkt ook geschrokken, alsof er iets verschrikkelijks is gebeurd. Door deze combinatie van emoties heeft het beeld een grote zeggingskracht die wellicht verklaarbaar wordt als we zien wie de schepper ervan is. Jaap Kaas (1898 - 1972) werd geboren in een vrijzinnig joods milieu. Na een jeugd in Antwerpen vluchtte hij, zoals zovelen in 1914, met zijn ouders naar Amsterdam, weg van het dreigende oorlogsgeweld. Hier volgde hij zijn opleiding aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Van 1927 tot in de oorlogsjaren werkte hij veel in Artis en bekwaamde zich vooral in het uitbeelden van dieren. In 1936 werd hij docent aan het Instituut voor Kunstnijverheid, maar werd door de bezetter gedwongen zijn functie neer te leggen. Na korte tijd directeur geweest te zijn van de joodse Middelbare Kunstnijverheidsschool, moest hij met zijn vrouw onderduiken in Rotterdam.

Na de oorlog was Kaas een geslagen man. Vrijwel zijn gehele familie was omgekomen in de oorlog. Hij maakte een nieuwe start in Rotterdam en werd bestuurslid van de Federatie van Beroepsverenigingen van Kunstenaars. En behalve het oorlogsmonument van Bilthoven maakte hij ook dat van Edam. Maar zijn oorlogsherinneringen lieten hem niet meer los. Hij overleed in 1972 op 72-jarige leeftijd in Amsterdam.

Hoogkruis

Van een geheel andere aard en opzet is het Hoogkruis in het Van Boetzelaerpark. Ter viering van het 900-jarig bestaan van de gemeente de Bilt in 2013, werd twee jaar daarvoor, in 2011, de Stichting Bilts Hoogkruis opgericht. Een Iers hoogkruis moest de herinnering levend houden dat aan de basis van de gemeente de Bilt een Ierse pelgrimstocht ten grondslag ligt. Wat wil het geval? Circa 900 jaar geleden kwam ridder Theoderik terug van een bedevaart naar St. Patrick in N.W. Ierland met de bedoeling een nieuw leven te beginnen nadat hij zijn krijgsverleden had afgezworen. Samen met een andere ridder, Hermannus, stichtte hij het St. Laurensklooster bij Oostbroek om van daaruit de omliggende moerasgebieden te ontginnen. Reeds in 1122 werd het klooster begiftigd door keizerin **Mathilde**, echtgenote van Hendrik V, nadat zij Utrecht had bezocht. Zij kon dit doen omdat het bisdom Utrecht in

die tijd tot het Duitse keizerrijk behoorde. Een beeldje van haar van de hand van de Maartensdijkse Mieke de Vries-Wolthers die het in 2013 vervaardigde in opdracht van de gemeente, is te vinden in de Mathildezaal van het gemeentehuis. Op de schenkingsakte van de grond staat aan het eind de lijfspreuk van Willibrord, de man die vier eeuwen eerder het christendom hierheen had gebracht: In naam van God gezegend. Het leven in het klooster behield duidelijk Ierse invloeden, door Theodorik meegebracht van zijn bedervaat. Met de oprichting van het Bilts Hoogkruis heeft de Stichting Bilts Hoogkruis de eeuwenoude band met Ierland levend willen houden. Het Hoogkruis in onze gemeente is het enige in zijn soort in ons land en vervaardigd door de jonge Biltse beeldhouwer Jelle Steendam. Toch is het niet het enige hoogkruis in de gemeente: op de begraafplaats van Groenekan vinden we een eenvoudig exemplaar dat opgericht is voor een lid van de familie Copijn in 1946.

Stenen hoogkruisen zijn karakteristiek voor de Keltisch-christelijke cultuur en worden gevonden in Ierland, Schotland, Wales en Cornwall, waar ze op kloosterterreinen, kerken en begraafplaatsen te vinden zijn. Sommigen zijn daar meer dan duizend jaar oud en tot 7 meter hoog. Op het Biltse hoogkruis staan naast bijbelse taferelen, historische figuren en gebeurtenissen uit de lokale geschiedenis, gemeentewapens en Keltische motieven. Centraal in de cirkel of ring die de armen van het kruis verbindt, staat St. Maarten. Bij de onthulling van het kruis op 14 september 2013 was ook de Ierse ambassadeur, mevrouw Mary Whelan, aanwezig.

VII. KUNST OP HET KERKHOF

Tot slot van deze rondgang mogen enkele opmerkingen over kunst op het kerkhof niet ontbreken. Is kunst op de algemene begraafplaats Brandenburg en de katholieke begraafplaatsen in de Bilt en Bilthoven slechts mondjesmaat aanwezig, op de particuliere begraafplaats Den en Rust treffen we een keur aan kunstwerken. Proberen we hier enige ordening in aan te brengen, dan kunnen we de volgende categorieën onderscheiden: kunst op oorlogsgraven, treurende figuren, engelen, uitbeelding van beroep of hobby, symbolische voorstellingen en abstracte kunstvormen. Van iedere categorie zullen we een of enkele voorbeelden met artistieke kwaliteit presenteren. Het is hierbij wel jammer dat op een enkele uitzondering na het niet mogelijk is de naam van de maker van het kunstwerk te achterhalen.

Een beeld van een **Treurende vrouw** vinden we op het graf van oorlogsslachtoffer Sam de Wolf. Het is gemaakt door de Oostenrijkse beeldhouwster Elisabeth Dronkers-Resch (1914 - 1992), die ook het oorlogsmonument te Rilland-Bath (gem. Reimerswaal) op haar naam heeft staan. **Treurende figuren** zijn veel voorkomende verschijningen op begraafplaatsen, zo ook in de Bilt/Bilthoven. Treurende vrouwenfiguren of pleuranten vormen de grootste groep, maar ook kinderen komen we tegen, soms op ontroerende en kunstzinnige wijze afgebeeld. Op Brandenburg vinden we er één, op Den en Rust verscheidene. Andere menselijke figuren zijn meestal klein afgebeeld, soms levensecht zoals de **man met hoed**, of juist extreem **gestyleerd**, alleen of in een familiegroep. Engelen zijn vrijwel specifiek voorbehouden aan katholieke begraafplaatsen, en zo is het niet anders in de Bilt. Een fraai **gestileerd engel** is te vinden op de R.K. begraafplaats bij de St. Michaëlskerk. Op Den en Rust vinden we een **engel** die een ziel helpt het lichaam te verlaten.

Uitbeeldingen van beroep of hobby is een trend van de laatste decennia en is vooral populair op begraafplaatsen in grote steden. Op Brandenburg is een fraai voorbeeld te vinden in de vorm van een

elegant beeldje van een **vioolspelende vrouw**. Symbolische voorstellingen zijn van alle tijden, van heel eenvoudige tot zeer kunstzinnige vormgeving. Opvallend zijn een **gestileerde crucifix** en een **ring van Möbius**, beide op Den en Rust. De ring is symbool van oneindigheid. Een uil als symbool van nacht en dood wordt op graven afgebeeld als wachter tot de dag der opstanding. Opvliegende vogels symboliseren de ziel die het lichaam verlaat. Een ring en tranen staan voor trouw en verdriet. Vooral op Den en Rust zijn diverse kunstzinnige afbeeldingen van symboliek te vinden.

Kraanvogels staan in de christelijke symboliek voor waakzaamheid. De **pelikaan** is het symbool van opofferende liefde en van Christus die zich voor de mensheid heeft geofferd. Van beide vogels zijn fraaie uitvoeringen te vinden op Den en Rust. Een originele artistieke vormgeving van het christelijk symbool voor **geloof, hoop en liefde**, te weten het kruis, het anker en het hart, vinden we op Brandenburg. Daar vinden we trouwens ook het wonderlijkste kunstwerk dat op een Biltse begraafplaats te vinden is. Aan het eind van het hoofdpad achter de aula vinden we op een graslandje een tiental afgeplatte **wormvormige structuren**, op verschillende manieren gekronkeld en kris kras door elkaar geplaatst. Tot op heden is het onduidelijk wie de maker ervan is en wat het wordt verondersteld te verbeelden. Zelfs de gemeente kan geen licht laten schijnen over deze zaak.

Tenslotte, in veel grafmonumenten staat een bol centraal. En dat is niet zo vreemd als men bedenkt dat de bol, evenals de cirkel, symbool is voor het tijdloze, oneindige, de eeuwigheid en de niet tastbare wereld **zonder begin of eind**. Hiermee eindigt onze rondgang langs kunst in de Biltse contreien. Waarschijnlijk hebben velen van u nooit beseft dat zowel langs de weg, op instituutsterreinen als op het kerkhof zoveel schone kunst te bewonderen is. Een zaak om trots op te zijn en van te genieten.

